

հրդեհան, որպէս եւ ինքն իսկ ասէ թէ, «Զայս արարէք ի յիշատակ մահու խնայ», ապա ուրեմն, որ միանգամ զինի սեռն եւ անապակ եւ պարզեալ գործն եւ մատուցանեն ի սեղանն, յուրաստ կան ի մահուանէ եւ ի չարչարանացն, զոր վասն նոցա չարչարեցաւ, այնու զի լոկ զկեանս նորա քարոզին: Բանզե եւ հեթանոսք յարանի¹ եւ հրէայք, որ յամենայն տեղիս կան շուրջ տարածեալ, զինի անխառն եւ յստակ ի պատարագս իւրեանց ընծայեն, այլ գտանին ունայնք եւ թափուրք ի հաւատոցն Բրիստոսի, վրիպեալք եւ անկեալք ի ճշմարիտ կենացն, որ եղեւ քրիստոնէից ի ձեռն մահու նորա: Նմին իրի իսկ պարտ

իւր աշակերտացը՝ թէ ճշմարտիւ կ'ըսեմ ձեզի թէ մէյ մ'ալ պիտի չիսեմ «ի բերդ որթոյ», մինչեւ որ ձեզի հետ Աստուծոյ արբայութեան մէջ նոր խմեմ զայն, եւ լսէ թէ «ի բերդ որթոյ», ըսելովն յայտնի է թէ անապակ զինի էր բաժակին մէջ եւ ոչ ջրախառն գինի: Այլ թող լսէ. Բնչ ուրեմն, յԱրբայութեան Աստուծոյ կամ յարութենէն ետքը՝ երբ իւր աշակերտաց հետ կերաւ եւ խմեց մեր Փրկիչը տնօրինաբար իւր յարութիւնը ստուգելու համար երբ մնաց իրենց քով 40 օր, ինչպէս գրուած է, անխառն խմեց ինքն եւ իւր աշակերտներն ամէն առեւն որ կերան եւ խմեցին. եւ ո՞վ է այնչափ յիմար որ այսպէս լսէ, բայց այն միայն որ կ'ըսէ թէ ջուր չկար բաժակին մէջ զոր առաւ Տէր մեր եւ մատոյց եւ օրհնեց եւ խմեցին անկէ իւր աշակերտներն, այլ միայն զինի: Բայց արդ եթէ ուզէ մէկն ըստ պատշաճի ջրել իրենց այս զսրովելի կարծիքը, եւ զայն ամենայն, զորոնք վերը յիշեցի, շատ խօսքերու եւ ընդարձակ գրութեան պէտք կ'ունենայ, այլ մենք զայս ժամանակին թողով՝ քու գրածիդ ուրիշ մէկ գլուխն անցնինք» ԳԼ. Ե. (Ագաթանգեղոս առ Գէորգայ ասորի եպիսկոպոսին եւ այլն, էջ 8—10, հմմտէ նաեւ Տէր-Միշն ասեան, անդ, էջ 168—171): Նոյնպէս հայատեաց Յակոբ Եղեւսացին († 708) Հրէաներու հետեւող կը համարի Հայերն ի մէջ այլոց նաեւ այնու որ «անխառն գինի կը մատուցանեն», Cod. Palat. Medic. Or., fol. 141—142, տե՛ս L, էջ 301—302 եւ Wright, A short hist. of Syr. Literature, էջ 146):

¹ «Հիթանոսք խառն» ասութիւնը Գ. Ե. որդ. յարագս ինչպէ՞ս խառնուց, զոր ասէիք թէ նոքա բաժակ պատշաճ, այլ հրամայեցաք արկանել ջուր» լուրջ ու շարունակեալ արժանի է այս ինչդիրը. կարելի է կարծել թէ Բար-Շուշան այստեղ «հեթանոս» կը մակագրէ խառնի քաղկեդոնի կղերը, որուն գէմ ժամանակին Յակոբ Եղեւսացին ալ զինուած էր դեռ սարկաւագի քրիստոնէի, հմմտէ Baumstark, Geschichte der syrischen Literatur, էջ 254:

եւ պատշաճ է զի նուիրեսցուք զինի եւ ջուր հոգւով հաւատոց ըստ առաքելոցն նմանութեան, զի ասէ իսկ սուրբն տէր Միրեմ¹ Զուրբն աղաղակ բարձեալ գոչեն թէ սպանաւ Աստուած, իսկ արիւնն մեծաբարբառ քարոզէ թէ կեայ եւ զկենդանութիւն կրէ բնութեամբն: Այսոքիկ սակաւք վասն իրացս եւ շատ իսկ:

Է. Վասն մկրտութեան խաչից եւ ժամահարաց²: — Իսկ վասն մկրտութեան խաչից եւ ժամահարաց, զոր դուքն կատարէք, ոչ առաքեալք ուսուցին զայսպիսի ինչ եւ ոչ վարդապետք ուրեք հաստատեցին եւ ոչ ի զիրա ինչ զրեցան եւ ոչ ի կանոնս եղան: «Երթայք աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, ասէ Բրիստոս, եւ մկրտեցէք զնոսա յանուն հաւր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ»: Այս իսկ է կանոն համաշխարհական եւ սահման ճշմարիտ ուղղափառ հաւատոց, զոր աւանդիցին մեզ առաքեալք եւ հարք սուրբք. եւ յայսմ ի սմին որոշին հաւատացեալք յանհաւատից եւ որդիք՝ յաւտարաց: «Որ ի Բրիստոս մկրտեցարուք, զԲրիստոս զգեցեալ էք», ասէ Պաւղոս, ապա ուրեմն եւ խաչքն եւ ժամահարք՝ քարինք եւ փայտք³ զնոյն Բրիստոս զգեցեալ են մկրտութեամբն սրբով, որ արդարեւ իսկ աւտար է ի ճշմար

¹ Հմմտէ Sancti Ephrem Syri opera omnia, հար. Ա, էջ 13:

² Բնագրին խաչը քրիստոնէական «չանգակ» բառով թարգմանելու յարմար դատեցի Գ. Ե. որդի գործածած «ժամահար», բառով ներկայացնել:

³ N ունի հոս ܡܥܝܐ բառը, որ է «կաթայ» = καδος (հմմտէ Վարդան ասեան, Նիւթեր հայերէն բառագրութեան, էջ 23—24), հետեւաբար կը թարգմանուի des pierres et des marmites (καδος), էջ 185, այսպէս ընթերցած կը թուի նաեւ Ղազարեան, որմէ օգտուելով Տէր-Միշն ասեան ալ կը թարգմանէ բառը «իւրեւ քարեր եւ Դոդալայ եւեթ» (λίβητος), էջ 249, իսկ L ունի ܡܥܝܐ ընթերցուածը, որ է «փայտ» (Steine und Holz), էջ 318. եւ կը նախընտրեմ այս վերջին ընթերցուածը, քանի որ Գ. Ե. որդ. այս պատասխանին մէջ արդէն այսպէս կ'ըմբռնուի բառը. «Արդ ասա, զո՞վ ասաց տէրն մկրտել եւ կամ առաքեալ որո՞ց զԲրիստոս զգենուլ, ո՞չ ապաքէն մարդկան մտաւորաց եւ բանաւորաց եւ ոչ անշուք նիւթոց քարի կամ փայտի», Գ. Ե. թղթոց, էջ 345:

հետեւ եթէ մեղաւ: Այսպէս զոյն գոյն եւ մարտաւորք եւ պոռնիկք եւ աւաղան, որ ի խաչին ապաշաւեաց: Դա աւաղիկ դոքին իսկ են նմանութիւնք եւ աւրինակք որոց միանգամ ճշմարտութեամբն ապաշխարիցեն: Մի՛ յուսար ի թողութիւն այնր, ասէ գիր, որ բանիւ եւ եթ (ապաշխարիցէ), զի մի մեղս ի վերայ մեղաց կուտիցես: Ապա ուրեմն չէ գեղեցիկ եւ վայելուչ խոստովանութիւն, եթէ չիցէ ճշմարտութեամբ, այլ ստութեամբ, ոչ քահանայից ինչ այն պատշաճէ, եւ ոչ սարկաւազաց եւ ոչ աշխարհական արանց: Եւ այս ցայս վայր շատ իցէ:

Թ. Վասն երեկոյի չորեքշաբաթուոյ եւ ուրբաթու: — Իսկ վասն երեկոյի չորեքշաբաթուոյ եւ ուրբաթու (տաջուք պատասխանի) թէ է իսկ այս սովորութիւն անմիտ վայրապար եւ ոչ յաւրէնս ուրեք գրեալ. զի ամենայն համարէն աւուրք զուգապատիւք են եւ հաւասարք համարուք թուոցն եւ փառաւորութեամբ արարչութեանն եւ չեք ի նոսա որ պայծառագոյն քան զսրբական աւր միաշաբաթուն գտանիցի¹: Նա եւ հեթանոսք իսկ գլխովին մեծապատիւ զնա մեծարեն նշանակաւ արեգականն եւ քրիստոնեայք հաւատովքն. զի ի նմա յաւրինեալ կարգեցան. համարէն արարածք ի սկզբանէ, եւ ի նմին նորոգեցաւ ամենայն եւ եկն ի զարդ եւ ի յարդ ի վախճան կատարածի, յորում յարեաւ նա ի մեռելոց: Եթէ պահիցէ որ յայս երեկոյս եւ կամ եթէ ըստ սովորութեանն ուտիցէ առանց ինչ խտիր ընդ մէջ արկանելոյ, ոչինչ աւգուտ անտիրնաւ շահել մարթայցէ, քանզի կերակուր ոչ ի վեր զմեզ առ Աստուած համ-

բառնայցէ, ասէ Առաքեալ: Ոչ եթէ ուտելովն շահիցիմք ինչ եւ ոչ յորժամ ոչն ճաշակիցեմք՝ կորուսանիցեմք: Եւ եթէ զայս ինչ մեք պինդ ունիմք եթէ սկիզբն աւուրն յերեկոյէ է եւ ոչ եթէ յառաւատէ՝ զայս յայնմանէ իսկ ուսաք, զի ասէր Բրիստոս առ այնոսիկ որ զնշանն խնդրէին թէ «Զի որպէս, ասէ, էր Յովնան ի փոր կէտին զերիս տիւս եւ զերիս գիշերս, նոյնպէս եղեցի եւ որդի մարդոյ ի սիրտ երկրի զերիս տիւս եւ զերիս գիշերս»: Եթէ ի թիւս համարոց քոց յառաւատէ ուրբաթուն սկիզբն արարեալ հաշուիցիս դու, ի գիշերն իսկ երկուշաբաթուոյն, որ յետմիաշաբաթուն է, առեալ ածիցէ զքեզ համարդ. այլ ոչ յայսմ գիշերի եղեւ յարութիւնն Բրիստոսի. Զի յարեաւ վաղ քաջ ընդ առաւաւտն ընդ արշալոյսն միաշաբաթուոյն, ասէ սուրբ տէր Եփրեմ¹, եւ կոչեցաւ միաշաբաթիս յարութեան: Բարւոք իսկ ի ժամանակէ, յորում եբեկ տէր մեր զմարմին իւր ի վերնատանն, համարիցես դու զթիւսդ եւ հասանիցես այնուհետեւ պարզ ուղիղ եւ փութով պնդութեամբ ի վերայ՝ եթէ խորհրդով իմն եւ սքանչելեաւք յայնժամ ուրեմն մեռաւ տէր մեր, յորմէհետէ բաժանեաց բաշխեաց զմարմին իւր աշակերտացն, եւ զայս կարգեցին մեզ հարք սուրբք: Ապա ուրեմն յառաջագոյն է երեկոյն քան զառաւաւտն, եւ գիշերն նախագոյն քան զաւրն եւ մերն ճշմարիտ է, զի յերեկոյէ իսկ հսկեմք մեք եւ պահեմք յաւուր չորեքշաբաթուոյն եւ ուրբաթուն: Այլ աւրէն եւ արժան է գիտել ճանաչել թէ զինչ խտիր ընդ աւրն եւ ընդ տիւն կայցէ ի միջն. զի տիւ կոչի յերեկոյն արեգական մինչեւ ցմուտն, իսկ աւր՝ զգիշեր եւ զտիւ զոյդ հասարակ յինքեան ունի գոգեալ կամ զքսան եւ զչորս ժամ հաւասարութեամբ եւ յաճման եւ ի նուազութեան չորից ժամանակացն տարւոյ: Այս

¹ Լուսանցագրութիւն մը կայ այստեղ, զոր այսպէս կը թարգմանեմ, «քանզի մոզքն հաշուին զաւր միաշաբաթուոյն արեգական, որ ի վեր է քան զամենայն արարածս եւ զաւրն երկրորդ՝ լուսնի եւ զաւրն գ. Արեւի, եւ զաւրն դ. Հերմայ եւ զաւրն ե. Զեւս գեղն, եւ զվեցերորդն Աստղիկն եւ զաւրն եւ թիւերորդ կրօնեայ, այս տեղեկութիւն յարաքին իմաստնոց»:

¹ Sancti Ephrem Syri opera omnia, հոր. Ա՛ Էջ 18:

իսկ է խնդիրն վասն երեկոյի չորեքշաբաթուցն եւ ուրբաթու, մինչ կայ եւ մնայ դեռ եւս բազում ճշմարտութիւն ի գրեւ վասն այսր եւ այլոց եւս այսպիսեաց իրաց:

Ժ. Վասն տաւնի ծննդեան, զոր ոչ առնէք դուք¹, որպէս այլ ամենայն ազգք համաւրէն աշխարհի — Վասն տաւնի սրբոյ ծննդեան եւ յայտնութեան, զոր ըստ կանխակալ սովորութեանն տաւնէք դուք ի միասին, գիտասցի տէր, զի զորմէ միանգամ երկեւան ինչ երկմտութեան ի ներքս իցէ մտեալ՝ կամ յիրացն բնութենէ այն հաստատեսցի կամ ի սովորութենէ եւ կամ ի գրոց: Երբայն բնութենէ՝ յղութեամբն եւ ծննդեամբ եւ հրահանգացն կրթութեամբ. ի սովորութենէ՝ դպրութեանն ուսմամբ կամ ծարտարութեամբ հիւսնութեանն կամ դարբնութեանն արուեստիւ եւ ի գրոց՝ «Գիրքնութեանն արուեստիւ եւ ի գրոց» հանձնդեան Երեսուի Բրիտտոսի՝ այլովքն հանձնդեան Երեսուի եւ զսովորութեան զհետ երթայ ուսումն մտաց, այլ ի բանս գրոց հաւատոց պէտք են: Արդ էր սովորութիւն հազաւոց ի բազում ժամանակաց հետէ ի քսաւորորդ հինգերորդ աւուր դեկեմբերի ամսն իսկ ի վեան առնել զտաւն ծննդեան, իսկ ի վեցերորդումն յունուարի տաւնել զտաւն յայտնութեան տեառն մերոյ: Ոչ իբրեւ յիշկաց ինչ կամ ի ագիտութենէ սպրդեցին մօրն այս աւրէնք յեկեղեցիս Երեսուց եւ Հռոմոց եւ Նիկիտացոց եւ ի մեր իսկ Ասորոց եւ այլոց բազմաց, այլ յաւրինացն բնութենէ ընկալան առին իմաստունքն առաջինք եթէ յառաջագոյն է տունդ մարդոց եւ ապա այնուհետեւ միլլիոնս մարդոց եւ ապա այնուհետեւ միլլիոնս եւ ի գրոց իսկ ուսան նոքա եթէ

նախ զառաջինն ծնաւ Բրիտտոս ի քսաներորդ հինգերորդ աւուր դեկեմբերի եւ ապա ի վեցերորդ աւուր յունուարի մկրտեցաւ ըստ Ղուկայ աւետարանչի: Զի ասէ իսկ այսպէս եթէ «Երեսուսն վեցերորդի առաքեցաւ Գարրիէլ Հրեշտակն», այլովքն հանդերձ: Ամիս վեցերորդ զյղութիւն Երեսուսն առնէ¹, քանզի այսպէս իսկ ասէր Հրեշտակն առ կոյսն երանելի աստուածածինն Մարիամ ի ժամանակի իբրեւ կայր ի կասկածան վասն յղութեանն եթէ «Ահա, ասէ, Նիկիտաթ ազգական քո եւ նա յղի է ի ծերութեան իւրում եւ այս վեցերորդ ամիս է նորա», այլովքն հանդերձ: Բանզի յղութիւն Երեսուսն դիպեցաւ ըստ լուսնութեան յամսեանն հոկտեմբերի ի մետասաւորութեամբ աւուր, յորժամ առ զաւետիսն ներորդում աւուր, յորժամ առ արեգականն ի Զաքարիա հայր նորա, ըստ արեգականն ի իդ. սեպտեմբերի, յորում կատարեմք մեք եւ Եղնք զտաւն աւետմանն Զաքարիայ: Եւ յորժամ համարիցես դու եւ հաշուիցիս յայս ժամանակէ սկիզբն արարեալ մինչեւ ի իՆ. անդր մարտ ամսեանն, յորում տաւնեմք մեք զաւետումն Աստուածածնի, ամիսս վեց ճշդիւ գտական գտանիցես, որ է ըստ Երեսուց լուսնի տասներորդ ապրիլիոս ամսոյ: Եւ իբրեւ Երեսուց եւս եւ յայսմանէ մինչեւ ի քսաներորդ հինգերորդ աւուր դեկեմբերի, գտանիցես հաւաստեալ ամիսս ինն, յորում ժամանակի ծնաւ կենարարն, (որ) երեւցաւ ի քսաներորդ հինգերորդ աւուր դեկեմբերի եւ ի վեցերորդումն ըստ լուսնոյ յունուարի, որպէս ասէ սուրբն տէր լուսնոյ յունուարի, որպէս ասէ սուրբն տէր Նիկիտաթ² ի. տասներորդումն յղացաւ զնա եւ ի վեցերորդումն ծնաւ, այս է ըստ Երեսուց լուսնոյ, քանզի Հրեշտաք զԵրեսուսն ամսոց իւր-

¹ «Զի ասէ յամսեանն վեցերորդի, զյղութիւնն Երեսուսն ի Երեսուց, Ե. Բրեմ, Համաբարբառ, Բ, էջ 17:

² Համոտ «Աւետարանեաց Մարիամի, որ աւր տասն էր արեգ ամսեան... եւ ծնաւ նա որ աւուր վեց տասն էր արեգ ամսոյ», Ե. Բրեմ, Համաբարբառ, Բ. հար. էջ 19, տես նաեւ Lamy, Ephraemi Syri hymni et sermones, Mechlin., 1882, I, 10 եւ հար. II, էջ 415 Համոտ տպագրութեան:

¹ Բնագիրն ունի «que nous ne faisons pas (187), մինչդեռ Լ թարգմանէ que nous ne faisons pas (187), մինչդեռ Լ սրբագրութիւն մը փորձելով կը կարգայ «que nous ne faisons pas (187), ինչ թարգմանէ welches sie nicht feiern (էջ 320), ինչ սակայն լաւագոյն կը թուի ասորի բնագիրը (Ե. Բրեմ) համոտ կարգաւ ու թարգմանել «զոր ոչ առնէք դուք», զոր ըստ կանխակալ սովորութեանն տաւնէք դուք ի միասին»:

եանց եւ գտանիցն տարեկանաց ըստ լուսնոյ հաշուին. եւ որպէս ի յղութենէ անտի Յովհաննու մինչեւ ի յղութիւն կենարարին կան ի միջի ամիսք վեց, նոյնպէս եւ ի ծննդեն Յովհաննու, որ եղեւ ի քսաներորդում չորրորդում յունիս ամսոյ, մինչեւ ցծնունդ տեառն, որ եղեւ ի քսան եւ հինգերորդում աւուր դեկեմբերի, ամիսս վեց գտանիցես: Դարձեալ եւ հեթանոսք եւ մոգք եւ քաղեայք աստեղանշմարք, որ զկենդանակերպ նշանս երկնից չափիցեն եւ կարգաց եւ յաւրինուածոց աստեղացն կայցեն պատկառ, յայսմ ի սմին ի քսաներորդ հինգերորդ աւուր դեկեմբերի առնեն զտաւն բարձրական հարսանեաց¹ արեգական, քանզի (ի սմա) սկիզբն առնէ արեգակն ելանել բարձրանալ անդրէն միւսանգամ ի բարձրաբերձ աստիճանս, որ յառաջագոյն դուշակեսլ պատմեր զմեծապայծառ արեգականէ արդարութեան, որ ծագեցաւ յայսմ ի սմին ի սուրբ աւուրս տէրունի եւ եբեր զխորհուրդս փրկութեան եւ ի բարձրական կարգս հան վերացոյց զԱդամ² եւ ի տեղին առաջին: Ապա ուրեմն ճշմարտիւ իսկ ի իճ. դեկեմբերի ծնաւ տէր մեր, ի վեցերորդում յունուարի ըստ լուսնոյ, յամի երեքհարիւրերորդի եւ իններորդի Յունաց եւ յամի քառասներորդի յառաջնում Աւ-

գոստեայ Կեսարու եւ ընկալաւ դարձեալ զմկրտութիւն յամի երեքհարիւրերորդի եւ իններորդի իններորդի Յունաց եւ յամի հնգետասաներորդի Տիբերեայ կայսեր ի վեցերորդում յունուարի ամսեանն արեգական եւ ըստ լուսնոյ գտաւ դարձեալ վեցերորդն յունուար ամսեանն, որպէս եւ վասն ծննդեան նորա գտաք զվեցերորդն սահմանեալ ամսեանն յունուարի: Եւ ի պատճառս լուսնականն համարոյ, քանզի եւ այսպէս իսկ ի ժամանակս ծննդեանն եղեւ եւ զոյն աւրինակ եւ ի մկրտութեանն դիպեցաւ, սովորութիւն առ նախնիս այս իմն կալաւ, զի ի միասին միանգամայն կատարեսցին երկոքեան տաւնքս, ըստ աւրինակի որպէս դուքդ առնէք, մինչեւ ի ժամանակս ուրեմն Արկադեայ արքայի եւ տեառն Յովհաննու Ոսկեբերանի, որ ի միում տիսն ծաղկէին: Ապա այնուհետեւ ի հանդէս հարցափորձի զիրան ածին հարքն սուրբք եւ կարգեցին եւ եղին ստուգութեամբ եթէ նախ իսկ տաւն ծննդեանն տաւնեսցի եւ ապա այնուհետեւ յայտնութեանն. եւ յայնմանէ եւ այսր հաստատեցան կարգեցան սրբական տաւնք ծննդեանն եւ յայտնութեան՝ մի մի իւրաքանչիւր առանձինն ըստ վայելական կարգացն եղելոց ի հարցն սրբոց ազդեցութեամբ Հոգւոյն սրբոյ, որ ուսոյց զնոսա եւ իմաստունս յարգարեաց, ըստ զաւրութեան ճշմարտութեան եւ խորհրդոցն ուղղութեան եւ որպէս էր հաստատեալ եւ կարգեալ ժամանակ ծննդեանն կենարարին մերոյ եւ աստուածիդէն յայտնութեանն: Այս իսկ են պատճառք սրբոյ տաւնիս ծննդեան եւ յայտնութեան, զի տաւնեսցուք զիւրաքանչիւր ուրոյն առանձինն եւ այս սովորութիւն վայելուչ եւ գեղեցիկ հաստատեցաւ եւ եղեւ ընդունելի ամենայն ազգաց ի կաթողիկէ եկեղեցւոյ¹. քանզի բազում ինչ վայելական

¹ Այսպէս կը թարգմանեմ ասորի ܡܬܢܐ ܕܡܬܢܐ, հետեւելով Մառի հրատարակած Եփրեմի անունով ծանօթ ասորա-հայ հետաքրքրական գրութեան մը (Էջմիածին, Թ. 899), ուր ասորի աստութիւնը կը տառադարձուի «ուխաւրէն ու այս լէհ հլու լէհու» եւ կը թարգմանուի «եւ անուանէին զաւրն զայն արեգակն լէհու» որուն համապատասխան հայերէնն է «եւ անէին թէ այսաւր հարանիք է արեգակն», Тексты и Разыскания по Армяно-Грузинской Филологии, I, էջ 46, 50: Տես այս մասին Brockelmann: Ein syrischer Text in armenischer Umschrift, ի Թերթին ZDMG, հար. 56, էջ 616-618: N կը կարծէ qu'il désigne l'arc concave décrit par le soleil aux points le plus bas de sa course եւ կը յատկացնէ solstice բառը (էջ 188) իսկ L կը թարգմանէ իր կարգին աւելի լաւ ein großes Fest, das Sonnenfest (էջ 322):

² Բնագիրն ունի Եփրեմի Ե հետեւաբար թարգմանել նաեւ «զմարդն» ինչպէս ըբած է L (էջ 322):

¹ Այս առթիւ այսպէս կ'արտայայտուի Գիորնի-օրոս Բար-Սալիբի «Արեւելեան երկրներում եւ հիւսիսում մինչեւ Արկադիոս կայսեր եւ Մար Յովհաննէի»

րեքշաբաթուոյ եւ ուրբաթու, ունիմք մեք աւրինակս ցուցանելն հաւանեցուցիչս եւ վկայութիւնս ընծայութեանց. նախ իսկ եւ առաջին այն զի ժողովուրդն առաջին, որ աստուածածանաութն եղեւ եւ կեանս ըստ կարգաց եւ աւրինաց ընծայեցոյց, էր իսկ արդարեւ ժողովուրդն որդւոցն իսրայէլի: Ի բերանոյ Աստուծոյ տուաւ նոցա պատուէր հրամանի ի ձեռն Մովսէսի, զի յերկոյէ սկիզբն արասցեն պահելոյ զտաւնս իւրեանց եւ տաւնելոյ զշաբաթս. եւ ս'յսպէս զսոյն գոյն առնեն զան նոքա մինչեւ ցայսաւր ժամանակի: Երկրորդ անգամ աւր միաշաբաթու՝ յարութեան է եւ ահա յիննորորդ ժամէ շաբաթուն մտանէ միաշաբաթին եւ լոյսն, որ ծագեցաւ յերուսաղէմ, վկայէ եւ հաստատէ՝ ի բաց զամենայն տաւակոյսս պարուրեալ: Երրորդ դարձեալ ի մեծի ուրբաթու խաչելութեան ի գիշերի, յորում ուրբաթն լուսանայ, ցայգապաշտաւն մեծ առ ամենայն իսկ ազգս լինի եւ հսկմունք գործին եւ աղաթք առնին եւ յիշատակք փրկութիւնարեւ չարչարանացն կատարին, այլ ոչ եթէ ի գիշերի, որ զուրբաթուն զհետ դայցէ, քանզի սա այնուհետեւ շաբաթ աւետեաց՝ կոչի, որպէս եւ որ զինն գայցէ միաշաբաթն՝ յարութեան: Վասն այսորիկ իսկ արդարեւ ճշմարտիւ յերկոյէ զնեմք մեք զսկիզբն աւուրն վաղորդայնոյն: Եւ չորրորդ անգամ նա աւանիկ եւ ամենայն իսկ ազգք յերկոյէ, որ զտաւնն կանխիցէ կամ զմիաշաբաթին, սկիզբն առնեն տաւնել եւ փառաւորել զաւր

տաւնին: Ապա ուրեմն ճշմարտութեամբ իսկ յերկոյէ, որ զուրբաթն կանխիցէ, սկսանիմք եւ տաւնեմք մեք զաւր կենարար չարչարանացն պահոցն պնդութեամբ եւ աղաթիւք: Զոր աւրինակ այր թագաւոր կամ իշխան եթէ դէպ յանկարծ ուրեք այնպէս իմն տայցէ զի ի գեւղ ինչ կամ ի քաղաք մտանիցէ, ամենեքին առ հասարակ խուռնրթաց մեծապայծառ զարդուք ընդ առաջ ելանիցեն եւ բազմապատիկ յաւրինուածովք եւ յարդարեալ իմն եւ յաւրինեալ կարգաւք մեծապատիւ զմուտն մեծարիցեն, ապա եթէ առանց ինչ զարդուրեւեայն իմն զմուտն գործիցէ, սակաւք եւեթ զչուն իմանայցեն, նոյնպէս եւ մեք բարիոք գործիցեմք յորժամ կանխեալք՝ քան զերթն առաւելագոյն զմուտն մեծարեալ պատուիցեմք, որպէս եւ առնեմք իսկ եւ զծնունդ տեառն յաճախագոյնս պատուեմք եւ կանխեմք եւս եւ պահեմք, է զի զքառասուն աւուրս լի բովանդակ եւ է զի երեսուն, կամ շաբաթս երկուս եւ է՝ ուրեք զի իՅ աւուրս, եւ առ այս դոն կարդեալ կանոնք աղգի աղգիք եւ մտրիշայք պէսպէսք եւ երգք եւ ասացուածք եւ թարգմանութիւնք եւ մարդարէութիւնք առաւել քան վասն աւուր համբարձմանն, զի նայն գալուստ Աստուծոյ է առ մեզ մարմնովն եւ սայս՝ երթն: Հինգերորդ անգամ զարձեալ ամենայն աւր լի կատարեալ զսոյդ եւ զքերեկ զոյդ հասարակ յինքեան ունի բովանդակեալ եւ կատարի ի իժամութիւն մեք տաւնեմք զաւր սուրբ ուրբաթուն զոյցն ամենայն եւ զտիւն բովանդակ զքսան եւ զորս ժամս, ի մտիցն արիւդական, յորում ուրբաթն լուսանայցէ, մինչեւ ցմլուս մուտն, յորում շաբաթն սպիտակասցի: Են եւ այլ եւս աւրինակք ցուցանելք եթէ աւրն կամ տաւնն անդէն ի սկզբն առաւելագոյն մեծարեալ պատուի քան ի կատարածի իւրոյ վախճանին, ապա ուրեմն յիրաւունս կամք մեք զի սկսանիմք մեք եւ տաւնեմք զաւր ուրբաթուն անդէն ի մտաննին:

stinence à la fin (au soir) du mercredi et du vendredi (էջ 190), մինչ Լուսնի յէջ 190 ընթերցուածը, որով իր թարգմանութիւնը կու տայ բոլորովին տարբեր միայն՝ wenn wir aber die heilige Feier am Schluß des Mittwoch und Freitag anfangen (!), էջ 324, որ սակայն արամեագծօրէն կը հակասէ Բարեւոյն շաբաթին՝ «ապա ուրեմն ճշմարտութեամբ իսկ յերկոյէ, որ զուրբաթն կանխիցէ, սկսանիմք եւ տաւնեմք մեք զաւր կենարար չարչարանացն պահոցն պնդութեամբ եւ աղաթիւք»:

¹ Ասորիները «աւագ շաբաթ»-ը կ'անուանեն յաւա յէջ 324, որ է բառական «շաբաթ աւետեաց»:

¹ «Պէտք է նկատել, իբրեւ Տ-Մ, որ այժմ»

[illegible]

Մա եւ հաստատութիւն իսկ վանաւ-
րէից եւ մենաստանաց այսպիսի է¹. երթայ
վանական ոմն եւ տայ արծաթ եւ կաշաւ-

Մատթէոս Ուռհայեցիին էլ Հայոց եկեղեցու գրու-
թիւնը ԺԱ. դարու վերջին շատ մութ գոյներով է նկա-
րագրում եւ յատկապէս խօսում է անարժանների եւ
կաշաւակերութեան մասին, (Տ-Մ, էջ 254): Ահա
Ուռհայեցւոյն գրածը. «Եթայմ ժամանակին էր աղ-
մուկ եւ խռովութիւն մեծ ի վերայ աթոռոյն սուրբ
Լուսաւորչին Գրեգորի. վասն զի յաւուրս յայտոսիկ ոչ
հրամանաւն Աստուծոյ եւ կամ արժանաւորութեամբ
(ուրիշ ձեռագիրներ կը յաւելուն՝ կամ ընտրութեամբ)
էր կարգագրութիւն սրբոյ աթոռոյն, այլ զօրութեամբ
եւ կարողութեամբ եւ բարձրագոյն իշխանութեամբ եւ
այս ոչ լինէր յայտնութեամբ հոգւոյն սրբոյ, այլ լինէր
ի ձեռն պատահմանց եւ յաջողութեանց եւ արօք ոսկ-
ւոյ եւ արծաթոյ,» (տպ. Էջմիածին 1898, էջ 229): Մի-
եւնոյն ամբաստանութիւնները կը գտնուին նաեւ Ներսէս
Պաղոսի Հայերուն դէմ Բենեդիկտոս ԺԲ. ին
ուղղած նամակին մէջ (Mansi, Sanct. concil. Coll.,
Suppl. III, էջ 522), որմէ հետեւեալ տողերը կը քա-
ղէմ Ակինեսանի թարգմանութեամբ. «Իայց իբրեւ
մեռանիցի կաթողիկոսն առաջին՝ յաջորդ կաթողիկոսն
երթայ առ ինքական թաթարայ, որ հեթանոս է, եւ
ի նմանէ հաստատի ի կաթողիկոս. եւ զի հաստատիցի
ի նմանէ պահանջի ի նմանէ դրամ որչափ եւ վճարել
կարիցէ: Այս ձեւ ընտրելոյ եւ հաստատելոյ կաթողի-
կոս՝ մուծեալ եղեւ յեկեղեցին Մեծ Հայոց ի ձեռն
Հայոց թագաւորին Պարոնի, հեթանոսի, որ պաշտէ
Հուր, եւ տեւէ մինչեւ ցայսօր ժամանակի: Լա իբրեւ
հաստատիցի ի նմին թագաւորէ, տայ թագաւորն
զթուղթս (հաստատութեան) զի եպիսկոպոսք եւ հպա-
տակը հնազանդիցին նմա, վասն զի հաստատեալ է ի
նմանէ եւ զի դարձեալ տացեն նմա գումար ինչ ար-
ծաթոյ եւ ապա ամ ըստ ամէ նոյնպէս: Եւ ամենայն
քահանայք տան նմա ամի ամի առ նուզն զգին միոյ
փոքրինի. եւ նոյնպէս ի քրիստոնէից եւ ի հպատակաց
ուշի ամի ամի զգին առ նուազն վեց գրողից արծաթոյ,
եւ կաթողիկոսն ամի ամի ուշի տալ թագաւորին որիշ
ինչ գումար արծաթոյ, զոր թէ չտայցէ կամ այլ ինչ
յանցանա յանցանիցէ՝ թագաւորն ընկենու զնա (յիշխա-
նութենէն), Գաւազանագիրք կաթողիկոսաց Աթմամա-
րայ, էջ 27, տե՛ս նաեւ Tournebize, Histoire po-
litique et religieuse de l'Arménie, էջ 362, Գա-
պէս կ'ուզէ բարեբեւ՝ «կաթողիկոսք իբրեւ նորոգ սկիզբն
առնեն իշխելոյ, պատշաճ եւ ի դէպ համարին երթալ
եւ թագաւորն տայ նոցա շնորհս եւ ընդունի զնոսա
իբրեւ զտեարս քրիստոնեայ ժողովրդոց: Այլ թէ թա-
ւաստեաւ յայտ,» Les historiens des Croisades, Hi-
storiciens arméniens, II, էջ 628, Ակինեսան, անգլ.
էջ 28:

¹ «Ասեւ — այսպիսի է» նախագատութիւնը Լ
կը համարի գլխակարգութիւն եւ կը բանայ նոր գլուխ
(էջ 291):

տեառն տեղոյն (գաւառապետին), եթէ
հեթանոս իցէ իշխանն եւ եթէ քրիստոն-
եայ, եւ կորդէ յինքն զգլխաւորութիւն
միայնակեցաց, այս ինքն զվերակացութիւն
այս նիշ վանաց եւ լինի այնուհետեւ տէր
տեղոյն եւ իշխան յամենայնի. գնոց տայ
եւ գնոց առնու, շինէ եւ քակէ եւ ձգէ
ի յաջորդութիւն զոր միանգամ ինքն կամի,
հնազանդէ զեղբարս, որ ընդ նովին կան եւ
մնան իբրեւ զգերիս, որոց չիք այնուհետեւ
բնաւ իշխանութիւն ընդ նմին կարգելոյ զե-
րաց վանացն, այլ մատակարարի աւուր ա-
ւուր իւրաքանչիւր ոգեպահ ոռճիկ. հաց
յոռի եւ չարահաւ. ունի արբայն վանաց
զայն, զոր նայն կամիցի եւ արձակէ՝ զոր նայն
ցանկանայցէ: Մա եւ նոքին իսկ եղբարքն,
քանզի առ ոչինչ ի վանս համարին, ցանկ
իսկ եւ հանապազ արձակեալստանակ շրջին ի
մենաստանաց ի մենաստանս եւ յաճին կո-
ծին վանաց ի վանս: Ապա յետ սակաւու-
միոյ եթէ գայցէ այլ ոմն եւ կաշաւաբեկ
զտէր տեղոյն առնիցէ, հանէ նա այնուհե-
տեւ եւ մերժէ ի բաց զառաջինն եւ առ-
նու գրաւէ գտեղի նորուն. եւ այս-
պէս յայս աւրինակ խռովութեան ծնդեալ
ջերանին առանց դուլ եւ դադար ուստեք
գտանելոյ¹:

ԺԴ. Վասն աթոռոյ կաթողիկո-
սութեան, զոր ժառանգութեամբ ըստ
հարցն նոցին որդիք առնուն պայազատ
ի պայազատ է: — Նոյնպէս վասն բարձ-
րական աթոռոյ քահանայապետութեան նո-
ցա, զկաթողիկոսութենէ ասեմ, ասելի է
այսպէս եթէ չէ ըստ աւրինի այն յաւրին-
եալ եւ յարդարեալ, այնու զի որք կար-
դին գան ըստ մարմնոյ յազգէ սրբոյն Գրի-
գորի, որ քարոզեաց նոցա, իբրեւ զժա-
ռանգութիւն ինչ առնուն զպաշտաւնն ազ-
գականութեամբ մարմնոյն պայազատ ի պա-

¹ Տ-Մ գիտել կու տայ թէ «որքան էլ որ հա-
կաճառական գրուածքին յատուկ չափազանցութիւններ
լինին այս նկարագրութիւնների մէջ, այսուամենայնիւ
նոքա բոլորովին զուրկ լինել չեն կարող ճշմարտութեան
կորեկցի» (էջ 255):

զմեղս իւր լինել եւ ընդունել զներել թու-
ղութեան, նստի երէցն եւ ընթեռնու նմա
կարգաւ մի ըստ միովէ զամենայն, զոր ա-
րարեալ իցէ նորա եւ զոր ոչն գործեալ,
նա եւ զայնպիսիս եւս, զորս չիցէ բնաւ եւ
լուեալ իսկ եւ զմտաւ երբեք ածեալ: Եւ
սկսանին մաքառել այնուհետեւ ընդ նմա
խորհուրդք չարախորհուրդք զերացն զորս
լուաւ, որք ենն իսկ եւ որք զրեալն կան
եւ զորս ուսանի եւ առնէ: Մա եւ երէցն
իսկ դարձեալ, որ ընթեռնուցու զպղծալից
ազգս մեղաց եւ չունիցի զք յանդիման
լսել ի նմանէ զնոսին եւ որք չիցեն բնաւ ան-
կեալ ի միտս ուրուք, բազմապատիկ վնաս
անձին գործէ եւ պղտորէ զմիտս եւ միշտ
իսկ եւ հանապաղ զնոքաւք շուրջ գայ եւ
ի նոսին գեգերի: Դարձեալ բազմապատիկ
նմանէ խոստովանութիւն նոցա եւ վարդա-
պետութիւն հերիսիութեան հերձուածոյն
Յովատիանոսաց, որք ոչ ընդունին զապա-
շաւ այնր, որ մեղաւ. եւ յորժամ այր կղերա-
կան ի պողնկութիւն անկանիցի կամ ի ստու-
թիւն զառաժանիցի կամ¹ ցանկութեամբ եւ
հեշտութեամբ մարմնոյն ջեռնուցու, եթէ
իբրեւ զԴաւիթ² եւ զՄանասէ³ ապաշաւի-
ցէ զամենայն կեանս իւր, սակայն եւ այն-
պէս ոչ լինի ընկալեալ միւսանգամ ի սպաս
պաշտման, յոր կարգեալն կայր: Զոր աւ-
րինակ անաթ, ասին, ապակիղէն յորժամ
փշիցի, չէ հնար թէ անդրէն կարկատիցի
եւ իցէ որպէս էրն յառաջագոյն, նոյնպէս,
ասին, եւ որ արատաւորեացէ զմարմինն, ոչ
կարիցէ այնուհետեւ լինել այնպէս որպէս
յառաջագոյն էր, ասին: (Այլ) յանդիմանէ
զնոսա կինն մեղաւոր, որ ընկալեալ եղեւ

եւ փութով պնդութեամբ չոգաւ զայնր
զկնի, որ սրբէ զամենայն եւ մեծապէս մե-
ծարեցաւ յաւետարանի եւ եղեւ քարոզ
աւետարանութեան: Եւ մաքառորն, որ ար-
գարացաւ եւ եղեւ աշակերտ եւ վերացաւ
եւ բարձրացաւ ի կարգ երկոտասանից եւ
զրեաց զաւետարանն սուրբ: Դարձեալ եւ
Դաւիթ, յետ աղտեղի խողտմանցն եւ
չնութեանն պողնկութեան եւ անաւրէն
սպանութեանն զոր գործեաց, եւ վերացաւ
ապաշխարութեամբն ի բարձրական կալ զս
մարգարէութեան եւ կռեցաւ սիրտ Աստու-
ծոյ եւ հայր Բրիստոսի¹: Այսպէս եւ այլ
ամենայն մեղաւորք, որք եկին ի զեղջ եւ
յապաշաւ եւ եղեն ընդունելի, դարձան
անդրէն եւ վերացան եւ առին միւսան-
գամ զկարգս իւրեանց եւ զսպաս պաշտա-
ման: Եւ բազումք ի նոցանէ ոչ լինին հա-
ղորդ եւ կցորդ կենդանարար խորհրդոյն²,
այնպէս զի ժամանակս քսան, երեսուն, քա-
ռասուն եւ յիսուն ամաց կեանս վարեն եւ
ոչ լինին բաժանորդ սրբոյ բաժակին: Մա
եւ ի կարգէ իսկ քահանայից եւ միայնա-
կեցաց³ կան մնան նոյնպէս ժամանակս բա-
զումն առանց հաղորդելոյ, նոյնպէս եւ բա-
զումք յեպիսկոպոսաց, Դոն դարձեալ եւ
բազումք յեպիսկոպոսաց, որ ոչ պատա-
րագս մատուցանեն եւ ոչ սրբոց խորհր-
դոյն հաղորդին, այլ սակայն կարգեն քա-
հանայս եւ սրբեն զեկեղեցիս եւ զսեղանս,
եւ մկրտութիւնս կատարեն եւ աւրհնեն
եւ զայլս եւս մի ըստ միովէ: Այլ զարմանք
մեծապաշանչ են արդարեւ անդէտ զիտու-

¹ Բնագիրն ունի լայն, որուն հետեւելով N կը
թարգմանէ dans la faute de la concupiscence
(էջ 193), մինչդեռ L կ'ուղղէ եւ կը կարգայ լայն
(էջ 329), եւ կը հետեւի փերջնոյս ուղղագրութեան:
² Լուսանցքի վրայ՝ «գրեալ է թէ ապաշաւեաց,
որպէս յիշատակեն գիրք»:
³ Լուսանցագրութիւն՝ «Եւ գրեալ է ի գիրս
եթէ արար չար եւ ոչ դարձաւ ի չար ճանապարհէ
իւրմէ: Զայս գտաք գրեալ ի գիրս մնացորդաց վերատին»:

¹ Բնագիրն լայն լինելով N' լայն (էջ 171) հատուածս կը հասկնայ et
le cœur de Dieu, du Père du Christ, s'est préoccupé
du reste des pécheurs qui se sont repentis (էջ 193),
որ սխալ է:

² L ճիշդ չէ այստեղ aber eine Menge von
ihnen erlauben nicht, dass solche (bekehrte Sünder)
am Mysterion Christi teilnehmen (էջ 329):

³ N կը շեղի այստեղ բնագրէն հատուածս թարգ-
մանելով sans prendre part à la sainte communion
même s'il appartient à l'ordre des prêtres. Les
moines demeurent aussi... sans communier
այլն, էջ 193:

մայեցւոց եւ Եգիպտացւոց եւ Նուբիացւոց եւ Եթովպացւոց եւ ի հեռաբնակ աշխարհին Հնդկաց, նա եւ առ Ամբարացիս¹ եւս, որ ի ներքսագոյն սահմանս նոցա եւ մաւտ առ նոսին եւ առ Ալանս, որ ի հիւսիսոյ կողմանէ եւ առ Բազարս եւ Ռուսս, որք են Սկիւթք, եւ առ Հունգարացիս եւ Բուլղարացիս եւ Բաղդացիս եւ այլ ամենայն ազգս եւ լեզուս, որք հաւատան ի քարոզութիւն աւետարանին: Սոքա ամենեքին զսուրբ տաւն ծննդեան ի միում աւուր կատարեն՝ ի քսաներորդ հինգերորդ աւուր դեկեմբերի եւ զյայտնութիւնն ի վեցերորդ դուռն յունուարի: Եւ սոքա բնաւ իսկ ընդէր անջատին յամենեցունց եւ մեկնակ կատարեն զտաւն ծննդեանն եւ յայտնութեանն ի միում աւուր: Եւ եթէ ասիցեն եթէ զկանխամուտ սովորութեան զհետ երթան եւ այսպէս զոյն գոյն առնէին եւ առաջինքն, տամք մեք պատասխանի եթէ բազումք ի կանխակալ սովորութեանցն փոխեցան ի հարց եւ ի վարդապետաց, որպէս ցուցաք ի թղթին տեառն Յովհաննու պատրիարքի վերագոյնն, եւ բազումք բարձան ի բաց եւ ջնջեցան եւ բազումք նորոգեցան: Բարձաւ ի միջոյ այն (սովորութիւն, զորոյ զհետ պնդեալ) յերեւներորդում տիս հասակի առնոյին զմկրտութիւն եւ ոչ տարւոյն ի տարի զարչարանս եւ զպատեքն կատարէին², նոյնպէս եւ եպիսկոպոսաց էին կանայք եւ մանկունք, յորժամ անդէն յաշխարհի դեգերէին եւ թողին ի բաց եւ արձակեցին զկանայսն եւ եղեն եպիսկոպոսունք որպէս եւ նոցին³ սուրբն Գրիգորիոս եւ այլք բազումք, եւ այն թէ կարգէին զկանայս ի սարկաւազունս, զի աւծեսցեն զկա-

նայս եկեալս ի մկրտութիւն¹: Եւ բազումք եւս այսպիսիք մի ըստ միոյն նորոգեցան, այն զի տամք կնիք մանկանց տղայոց եւ այն զի ամի ամի զարչարանս կատարեմք եւ զպատեքն տաւնեմք եւ այն զի պահէ ամենայն, որ երկրպագութիւն սրբոյ խաչին մատուցանէ, զպահս քառասնիցն միանգամ յառաջ քան զզատիկն. քանզի (յառաջագոյն) իւրաքանչիւր, յորժամ եւ կամէր, պահէր զքառասուն աւուրս միանգամ ի տարւոյ: Նորոգեցին եւ զտաւն արմաւենեաց, որ բնաւ ոչ կատարէր, եւ զտաւն տաղաւարահարաց ի Թափորական լերինն: Եւ եւ զսուրբ տաւնն ծննդեան հաստատեցին յիւրում ժամանակի², յետ բազում հարց եւ փորձ առնելոյ եւ բազմապատիկ խնդիրս յուզելոյ եւ համարովք թուոցն զերսն կշռելոյ ճշգրիտ ճշմարտութեամբ եւ ազդեցութեամբ սրբոյ հոգւոյն:

ԻԱ. Վասն պահպանութեան հրէական աւրինաց: — Վասն թէ պահէին զտուչութիւն առաջին սովորութեան աւրինացն Հրէից առաջին քրիստոնեայք, այլ առաքեալք սուրբք եւ աշակերտք նոցին բարձին զնոսա ի միջոյ եւ մեկնեցան ի նոցանէ եւ անջոպետեցան, թէպէտ եւ զկարգ այսր տաւնի ըստ լուսնական թուոյ պահէին նոքա ըստ աւրինացն Հրէից, որ զլուսնական ամսոց զհետն երթային: Եւ ընկալեալ էր նոցա իբրեւ ի կարգէ տուչութեան զայս ինչ եթէ ծնաւ աէր մեր ի վեցերորդ դուռն ըստ լուսնաթուին յունուարի եւ մկրտեցաւ նոյնպէս ի վեցերորդ դուռն ըստ թուոյ լուսնի յունուարի, եւ կատարէին նոքա զտաւնն ամի ամի ի վեցերորդ դուռն

¹ Այսպէս բնագիրը, զոր N կ'ուզէ կարդալ Լ. Կ. (էջ 173) եւ կը թարգմանէ des Ibères (էջ 196).

² «Եւ ոչ տարւոյն — կատարէին» հաստատածը չկայ Լի մօտ, առորին սակայն ունի:

³ Այսպէս բնագիրը երրորդ գէմք, մինչ Տ-Մ եւ Գրիգորիոսը, (էջ 256), wie auch euer Gregor (էջ 331), հակառակ որ վերջնայս հրատարակած բնագիրն ալ ունի Թ. Կ. ոչ թէ Թ. Կ.

¹ Այսպէս կը կարդայ N, իսկ Լ ունի յայտնապէս սխալ Թ. Կ. ընթերցումը (էջ 295), որով իր թարգմանութիւնը կ'ըլլայ welche salbten die Frauen, welche mit uns waren, էջ 331:

² Ամբասն հաւատարիմ չէ այստեղ N առորի բնագրին՝ on a innové aussi la fête des Rameaux qui n'était pas célébrée; et la fête de la transfiguration (ուր զանց է առնուած «ի Թաբորական լերինն»), et on a placé la fête de la sainte Nativité a sa place (էջ 195):

զագոյն է համար երկոտասան ամսոց լուսնոյն ի համարուէ երկոտասան ամսոց արեգականն աւուրբք ինչ, եւ զի փոփոխական է լուսին աճմամբ ընդին եւ նուազելով եւ չէ զոր աւրինակ արեգակն հաստատեալ անշարժական, որ բնաւ ոչ փոփոխի եւ ոչ երբեք հիւժանի եւ ոչ յաճումն ուրեք գայ, քանզի է իսկ նշանակ մեծի արեգականն Բրիտտոսի, որ թէպէտ եւ մարմնացաւ եւ եղեւ մարդ եւ խոնարհեցաւ եւ ամփոփեաց զանձն իւր, այլ բնաւ իսկ ոչ այլայլեցաւ կամ նուազեցաւ կամ աճեաց: Եւ զայս վասն սրբոյ ծննդեանն¹:

¹ Ծննդեան տօնի հաստատման մասին աւանդուած այս տեղեկութիւններուն աղբիւրն եղած է անուղղակի Եփրեմի անունով ծանօթ շատ հաշտարար գրութիւն մը, որուն ասորա-հայ բնագիրը հրատարակած է Մ ա ռ . այս գրութեան մէջ այսպէս կը պատասխանէ ու կը կրկնարանէ ասորի վարդապետը իր հարցաւոր աշակերտին Սահակայ՝ «Ճշմարիտ ի վեցն էր ի վերջին քանո(ւ)ն ծնունդն եւ յայտնութիւնն Բրիտտոսի ի միում աւուր... ուստի եւ չիք հակառակութիւն ի միջի մերում. զի երկու տաւնս այս մի են եւ ի միում աւուր կատարին եւ է իսկապէս ճշմարտութիւն եւ բարի...: Ի ԻՆ.ն յառաջին քանուն յորժամ առնոյր աւրն ի գիշերէն, կանխեալ առնէին ամենայն թաւազաւորք հեթանոսաց տաւն մեծ արեգականն եւ անուանէին զաւրն զայն արեգական հարսանիս... եւ զայն ամենայն տեսանէին նորահաւատ ի Բրիտտոս արք եւ կանայք, ծերք եւ տղայք եւ ինէր նոցա պակասութիւն հաւատոց որ առ Աստուած...: Ասան խափանելոյ զտաւնն հեթանոսաց, զի կրակի եւ արեգական տաւնէին մեծաւ փառաւորութեամբ ի ԻՆ.ն ի քանունն առաջին, եւ որպէս կանխեալ ասացի հարսանիք արեգական պարծեալ առէին... բազումք ի սրբոց հայրապետաց... եղին սահման տաւնել զաւրն զայն ծննդեանն Բրիտտոսի եւ այսպէս առէին թէ արդարութեան արեգակն Բրիտտոս է եւ չէ փաս տաւնել նմա եւ խափանել զստուերական տաւնն հեթանոսաց...»: Դարձեալ «Եւ նորա կարի եւս մեծարեալ պատուէին զոգալի արեգակն զայս հանդերձ ամենայն կռովք եւ հաւանեալ երկրպագէին նոցա եւ տաւնէին մեծաւ հանդիսիւ ի ԻՆ.ն ի քաղականն: Իսկ հայրապետացն որպէս նախանձեալ առայն եւ առնն, եկայք եւ մեք տաւնեմք զաւրն զայս ծննդեանն Բրիտտոսի՝ իմանալի արեգական, թէ եւ այս կարեւոր է քակել զտաւն հեթանոսական եւ չիք ինչ փաս ի մէջ երկուց տաւնից... վասն բարի ի Ձ.է ի վերջին քանունն ի ԻՆ.ն յառաջին քանունն եւ ոչ վասն հակառակութեան», Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, I, 1900, Ефремъ Сиринъ: А. О дняхъ празднованія Рождества, էջ 37—54:

Դարձեալ ինդիր արարին եւ հասին ի վերայ համարովք թուոյն հարքն սուրբք եթէ յերեսներորդում տիս հասակի էառ մկրտութիւն տէր մեր, որ է ամ երեքհարեւր երեսուն եւ ինն Յունաց եւ յամի հնդեռասաներորդի թագաւորութեանն Տիբերեայ կայսեր, որ շինեաց զքաղաքն Տիբերիս անդէն առ եղերք Դաղեղեական ծովուն, ուստի սկիզբն առնէ բղխել Յորդանան զետ: Քանզի եւ ինքն իսկ աւրինակ էր եւ զուշակ յառաջագէտ ամրապարիսպ քաղաքի սրբոյ մկրտութեանն, որ կանգնեցաւ եւ ամրագործ պարսպաւքն հաստատեցաւ յայնժամ ուրեմն առ ափամբ հոգեւորական զետոյն Յորդանանու: Եւ դոմին ճշգրիտ համարովքն եթէ յայսմ ի սմին տարւոջ զոյգ հասարակ ընթանայր լուսինն յունուարի ընդ ամսոյն արեգական եւ վեցերորդն լուսնոյ եւ վեցերորդն արեգական ամսոյ գային միարանէին ընդ միմեանս: Եւ կարգեցին զի լիցի յայտնութիւնն յայսմ ի սմին աւուր վեցերորդի ամսեանն արեգական յունուարի եւ թողին ի բաց եւ բարձին ի միջոյ զհամարն լուսնոյ: Եւ իրրեւ կարգեցան այսպէս միաբան հաւանութեամբ եւ փութով պնդութեամբ եւ վայելութեամբ իրքն տաւնիցս այսոցիկ սրբոց ի հարցն երանելեաց եւ ի քահանայապետիցն, որ ժողովեալն էին հոգւով սրբով, զրեւելին այնուհետեւ եւ առաքեցին յԵրուսաղէմ եւ յամենայն կողմանս, զոր ինչ միանգամ եղանն ի նոցանէն ազգեցութեամբ հոգւոյն սրբոյ: Եւ յայսմ ժամանակէ հետէ հաստատեցաւ այս կարգ վայելուչ յամենայն եկեղեցիս համաւրէն աղօղաց եւ լիքուաց: Եղնաւրինակ եւ սուրբ տաւն արմաւենեաց ընդ այս իսկ ժամանակս հաստատեցաւ եւ եղաւ ազգեցութեամբ հոգւոյն սրբոյ: Եւ ոչ եւս այլ վարեցան այնուհետեւ քրիստոնէայք լուսնականն համարովք ի կարգել զտաւնս, բայց միայն զտաւն պատեքին, որ աւրէն իսկ է ամենեւին զի իցէ պատեքն հրէական, այս է աւր չորեքտասաներորդ

